

FEJEZET A GÖMBÖS-KORMÁNY KELETI POLITIKÁJÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL

PRITZ PÁL

A Trianon utáni magyar külpolitika fókuszában az európai rend megőrzésére, illetve megbontására törekvő erők küzdelmének a figyelemmel kísérése állt. Az ország helyzetéből, a rendszer jellegéből fakadóan e politika nem lehetett pártatlan: maga is a status quo megbontására, az ellene ható erők tömörítésére irányult. Mégis: a magyar diplomácia ezen alapvető iránya nem jelentette – mert nem jelenthette – a húszas években és a harmincas évek első (egyben nagyobbik) hányadában azt, hogy vezető politikusai vállalták volna a győztes nagyhatalmakkal történő látványos és frontális szembefordulást. Ellenkezőleg: a húszas években elsősorban arra törekedtek, hogy beilleszkedjenek a kialakult viszonyok közé, de még a harmincas években is – amikor egyrészt észlelték, másrészt mélyítették a békerendszer épületén mutatkozó repedéseket – igencsak ügyeltek arra, hogy az angolszász országokhoz fűződő viszony a lehető legjobban alakuljon. Mindebből következőleg az ellenforradalmi Magyarország sorsának irányítói olyan külpolitikát inauguráltak, amely az el nem kötelezettség elvét hangoztatta. Így volt ez a Gömbös-kabinet esetében is. A miniszterelnök – és főleg külügyminisztere, Kánya Kálmán – a szabad kéz politikáját folytatta.¹

A magyar külpolitika vezető alakjai elsősorban a négy európai nagyhatalomra, valamint az ország első számú külpolitikai ellenlábására, a kisantra voltak figyelemmel. A keleti politika Budapest számára nem volt elsőrendű fontosságú. A Szovjetunió nagyhatalmi jellegéből, valamint a békerendszert elítélő álláspontjából ugyan az ellenkező következett volna. Bethlen István is úgy látta: „külpolitikailag akár szövetségeseink is lehetnénk”.² Azonban a két rendszer ellentéte (amely nemcsak gyökeresen eltérő jellegükből táplálkozott, hanem tetemes mértékben létrejöttük történelmi körülményeiből is fakadt) a politikai szférára oly közvetlenül és erőteljesen gyakorolt hatást, hogy a kínáló külpolitikai lehetőséget a Horthy-rendszer nem tudta hasznosítani. Az 1924-es kísérlet, amely a szovjet állam az évi nemzetközi elismerési hullámának volt része – kiváltképp,

¹ A korszak magyar külpolitikájára általában I. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Második, átdolgozott kiadás. Bp. 1975. (A továbbiakban: Juhász)

² Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. IV. kötet. A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1. – 1931. augusztus 24. A kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta: Karsai Elek. Bp. 1967. (A továbbiakban: Karsai) 265/c. sz. Vö. Juhász 125. l.

ha figyelembe vesszük, hogy a középkelet- és délkelet-európai államok közül ebben az évben egyedül Görögország létesített diplomáciai kapcsolatot Moszkvával, a többiek pedig (Albániát kivéve) még kísérletet sem tettek a viszonyok rendezésére³ – egyszerre mutatja a magyar politika viszonylagos rugalmasságát és egyben súlyos kötöttségeit.

A balkáni térség – politikailag ide kapcsolva Törökországot is – jelenthette a keleti politika másik terepét. Minthogy Bulgária és Törökország a világháború vesztes hatalmai közé tartozott, az érdekközösség szálai – ha nem is azonos módon – eleve adottak voltak. Törökország ugyanis – ahol a vereség egy nemzeti-társadalmi újjászületés folyamatát indította el, amely egyben bázisul szolgált a nemzet érdekeire sérelmes békefeltételek fegyverrel történő visszautasítására – a végül 1923-ban elfogadott lausanne-i békeszerződéssel olyan helyzetbe jutott, amelynek révén legfeljebb megértéssel fogadta a többi vesztes revizionista törekvését, ám maga ilyen törekvéseket nem táplált. Sőt Bulgáriával – minthogy annak mindegyik szomszédjával, így Törökországgal szemben is revindikációs igényei voltak – valóban harmonikus, jószomszédi viszonyt nem tudott kialakítani.

Ismeretes módon az ellenforradalmi rendszer „aktív” külpolitikai kurzusa csak 1927-tel vette kezdetét. Törökországgal 1929 elején kötöttek semlegességi, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést, Bulgáriával pedig ugyanez év júliusában jött létre egy békéltető eljárási és döntőbírói szerződés.⁴

Ezek voltak a hivatalos külpolitika faktumai. Ellenben a szélesebb politikai közvéleményben ismét feléledt a magyar külpolitika korábbi évszázadokban elő-előtérbe kerülő keleti orientációs gondolata. A lökést ehhez a „Nyugat trianoni árulása” adta. A szélsőjobb oldali társadalmi körökben felerősödött faji eszmék jegyében nagy erővel éledt a „turánizmus”, a „turáni orientáció poétikus gondolata”⁵. A korabeli magyar őstörténeti kutatások, amelyek a finnugor nyelvi rokonság tényétől elválasztották az etnikai keveredés kérdését és a török elem meglétét bizonyították a magyar őstörténetben, bizonyos értelemben szintén ebben az irányban hatottak. Fokozta a törökök iránti népszerűséget szembefordulásuk az antant békediktátumával. A lausanne-i békeszerződésre pedig mint a békerendszer megváltoztathatóságának, mulékonyosságának első dokumentumára hivatkoztak.

Kérdés volt, vajon az 1932 őszi miniszterelnöki székbe emelkedő Gömbös Gyula – aki korábbi pályafutása során nemegyszer hivatkozott a magyar-

³ L. erre részletesebben A. A. Шевяков: Установление дипломатических отношений СССР со странами Центральной и Юго-Восточной Европы. Вопросы Истории 1975. I. 33. стр.

⁴ A húszas évek második felének magyar-török kapcsolataira l. Juhász 123–125. l. A bolgár külpolitika alakulására, illetve a magyar-bolgár kapcsolatokra: Országos Levéltár, Külügyminisztérium politikai osztályának iratai (a továbbiakban: K 63.) 1933–5–2908 (szn.) X. 3-i külügyminisztériumi tájékoztató feljegyzés Bulgária külpolitikájáról.

⁵ Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben. Bp. 1931. 27. l.

ság „keleti nép” voltára, aki többször fontosnak tartotta a balkáni és török kapcsolatok intenzívebb ápolását, illetve a revízióval kapcsolatos egész gondolatvilágában a Berlin–Róma tengely szükségszerű létrejöttéről vallott felfogását igyekezett ötvözni e keleti orientációs elképzelésekkel – mit fog most akarni, és főleg mit tehet majd ennek érdekében.

A politikai cselekvés lehetőségei természetesen Gömbös lépéseinek sorrendjét is megszabták. Az ő külpolitikájában is a „nyugati” orientációnak volt elsődleges jelentősége. Ennek jegyében törekedett először is a Rómához fűződő viszony megszilárdítására, a magyar–osztrák – akkor lényegbevágóan fontos – kereskedelmi kapcsolatok normalizálására, a fasiszmus jegyében újjászülető Németországnak a magyar revindikáció ügyéhez történő megnyerésére, és ezért helyeselte külügyminiszterének párizsi látogatását is 1933 szeptemberében.

A nemzetközi élet fejlődése azonban úgy hozta, hogy 1933 őszére politikai szükségletté vált egy ankarai–szófiai látogatás lebonyolítása, és ismét komolyan kellett fontolgatni a Szovjetunióval való viszony rendezését.

A balkáni térségben is folyt a küzdelem a nagyhatalmak, elsősorban Franciaország és Olaszország között. És minthogy „úgy látszott, Törökország az a kulcsállam, amelynek magatartása döntő szerepet játszhat abban, hogy melyik nagyhatalomnak sikerül befolyását érvényesítenie a Balkánon”⁶, e térségben olasz–francia rivalizálás egyik fő célja Ankara megnyerése volt. A húszas években úgy tűnt, hogy Róma lesz a győztes, később azonban mind több jel jelezte meg ezt a reményt. A török külpolitika fordulatában minden bizonnyal a négyhatalmi paktum létrejöttének volt elhatározó jelentősége, mert abban egyenesen az ország újabb felosztásához is elvezető veszélyt látták lábra kelni.⁷

A magyar külpolitika számára önmagában már az olasz–török viszony elhidegülése is gondot okozott, amelyet csak fokozott Törökországnak a londoni konvenciókhoz történt csatlakozása. Ezen egyezményeknek a létrejötte Törökország részvételétől függetlenül is kellemetlen volt Budapest számára. Több okból is. Nemcsak a Szovjetunió növekvő európai jelenléte miatt, hanem még inkább azért, mert az a szovjet nagyhatalom európai kapcsolatai átrendeződésének nyitányaként volt értelmezhető. Az egyezsége lépők sorában ott volt a kisantant három állama, a konvenciók tárgya pedig az agresszor meghatározása volt. A magyar külügyminiszter számára – mint egy vesztes és annak tényében meg nem nyugvó, ezért a jövőbeni erőszakos út létrejövételével számoló állam képviselőjének – egy ilyen meghatározás, főleg ha az a status quo olyan intranzigens képviselőinek mint Politisnak és Benešnek a keze nyomát viselte, elfogadhatatlan volt. „Mert tudjuk – jelentette ki a budapesti török követnek –, hogy bármit is tar-

⁶ Juhász 123. l.

⁷ A négyhatalmi paktum létrejöttére, fogadtatására, törökországi hatására I. Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936. Bp. 1969. (A továbbiakban: Ormos) 190–224., 203. l., valamint Külügyminisztérium rezervált politikai iratai (a továbbiakban: K 64. 1933–32–516 (465) Kánya dátum nélküli összefoglalója Király–Lukács római ideiglenes ügyvivőnek az ankarai és szófia útról.

talmazzanak azok, nemzetközi konfliktus esetén az 'agresszor' bélyegét minden bizonnyal ránk nyomnák.”

Törökországtól a konvenciókhoz történt csatlakozást rossz néven vették Budapesten az előzetes értesítés elmaradása miatt is. „Bennünket – mondta Kánya az utólagos tájékoztatást nyújtó török követnek – nagyon kellemetlenül érintett a . . . paktum híre, melyről csak az újságokból értesültünk, s melyről bennünket informálni a török kormány, dacára a köztünk fennálló barátsági szerződésnek, érdemesnek nem tartotta.” A török fél hiába érvelt a sietséggel, az egyezmények megkötésének gyorsaságával. Néhány nappal később Khuen-Héderváry Sándor, a külügyminiszter nagy gyakorlati múlttal rendelkező állandó helyettese a nála szondírozó török diplomatával szemben egyáltalán nem törekedett arra, hogy a diplomácia hímes nyelvén fejezze ki magát. „Megmagyarázta” neki, hogy „bármily rövidék voltak is a tárgyalások, egy ily szerződés nem köttethetett meg csak úgy, mint mikor a nyúl kiugrik a bokorból”.⁸

Ezért már a nyáron megérlelődött annak a gondolata, hogy Ankarában kell tisztázni a török politikai fordulat pontos mértékét, valamint meg kell kísérelni az ottani irányvonal lehetőségek szerinti befolyásolását.

A változó török politika még inkább megnehezítette az egyébként is szorongatott Bulgária helyzetét. Magyarországhoz hasonlóan Bulgáriának is – mint említettük – minden egyes szomszédjával szemben területi követelései voltak és nem tudta rászáni magát arra, hogy legalább egyikükkel – kézenfekvő módon Törökországgal – szemben a határt véglegesnek ismerje el. Minthogy szomszédait nem osztotta meg, várható együttes fellépésük ellen érdemben nem tudott cselekedni. Számolni kellett egy olyan eshetőséggel, hogy az immár a status quo stabilizálása jegyében folyó Balkán-blokkalakítási kísérletek nemcsak hogy eredményesek lesznek, de egyúttal Bulgária csatlakozását is kikényszerítik. A térség élénk diplomáciai mozgásából Szófia sem vonta ki magát, és ez Budapesten azt az aggodalmat keltette, hogy a bolgár politika engedni fog a csábításnak. Ezért magától értetődő volt, hogy az ankarai utazást szófiai érdemi tárgyalásokkal is összekapcsolják.

Gömbös és Kánya október 18-án hagyták el a magyar fővárost, útjuk először Ankarába vezetett. Jugoszláv részről kísérlet történt arra, hogy a magyar miniszterelnök átutazását felhasználják tárgyalásokra. Gömbös azonban – aki egyébként a húszas években nemegyszer a délszláv orientáció híveként is fellépett – kitért a belgrádi kezdeményezés elől. Még a belgrádi pályaudvaron megjelenő újságíróknak sem volt hajlandó nyilatkozni.⁹

⁸ A két londoni paktum histórikumára: Ormos 225–234. l., K 63. 1933–24–2358. Jungerth-Arnóthy revali ügyvivő VII. 22-i jelentése, 1933–39–788(2503) Tahy ankarai követ VIII. 16-i jelentése; K 63. 1933–32/7–2144. VII. 11-i napijelentés Kánya és a török követ beszélgetéséről, uo. 2165. VII. 15-i napijelentés Khuen-Héderváry és a török követ tárgyalásáról.

⁹ K 63. 1933–5/7–2501. Rudnay szófiai követ VIII. 18-i jelentése, uo. VIII. 25-én a Külügyminisztérium válasza, mely szerint Gömbös tervbe vette, hogy „az év őszén teendő ankarai látogatása alkalmával Szófiában is látogatást tesz.” Uo. 2501(2600) Rudnay IX. 2-án visszajelenti Szófia fogadási készségét. A bolgár külpolitikára: K 63. 1933–5–2980 (szn.)

Sajnos, sem az ankarai, sem a szófiai tárgyalásokról a magyar források közvetlen feljegyzéseket nem tartalmaznak, csupán utólagos összefoglalások állnak rendelkezésünkre. A megbeszélések lényegét ezek alapján kíséreljük meg rekonstruálni.¹⁰

Az államfővel, a miniszterelnökkel és a külügyminiszterrel folytatott tárgyalásokból a magyar politikusoknak azt a következtetést kellett leszűrniök, hogy Bethlen István éppen három esztendővel korábban tett látogatása óta „ugyanazon török államférfiak ma más nézetten vannak a kisantatra vonatkozólag.” Akkor ugyanis még teljes volt a nézetazonosság: „mindkét ország érdekével ellentétes egy szláv nagyhatalom vagy hasonló erejű hatalmi csoport képződése a Balkánon . . . a kisantant ezzel a kritériummal bírván, mindkét kormány érdeke annak gyöngítése”. A törökök ugyan változatlanul hangoztatják, hogy érdeküket sértené egy balkáni nagyhatalom létrejötte, de nem akarták belátni, „hogy jelenlegi politikájukkal a hatalmon levő kisantant államokat erősítik.” Kánya természetesen tudta, hogy Ankarának nem célja a kisantant erősítése, balkáni hegemoniája megvalósulásának a támogatása, de azt is látta, hogy a török politikának a nemzetközi helyzet alakulásából levont azon következtetése, mely szerint biztonsága érdekében garanciális szerződésekkel kell körülbástyáznia magát, a kisantant törekvéseivel konvergál. E konvergenciának pedig a Balkán volt a terepuma és az, hogy ebből az együttműködésből melyikük jut előnyösebb helyzetbe, a jövő talánya lehetett, de ahhoz nem férhetett kétség, hogy a magyar politikának egyik fejlődési irány sem vág az érdekébe, mert mindenképpen Bulgária status quo ellenes fellépésének tényleges és jövőbeni lehetőségeit emészti el.

A magyar politikusok pedig már nem csupán arról győződhetek meg, hogy „gyanakvó és ideges hangulat uralkodik ma Ankarában” Bulgáriával szemben, de meg kell hallgatniuk Tevfik Rüşdü külügyminiszter ultimátumszerű kijelentését is. „Amennyiben – szögezte le Rüşdü – Bulgária nem hajlandó a török határt garantálni, úgy Törökország garanciális szerződést köt Bulgária összes szomszédjával a status quo alapján és így kényszerrel gyakorol majd Szófiára.” A török diplomata azt is megemlítette, hogy Titulescuval erre vonatkozólag már megegyezett.

A magyarok természetesen „az argumentumok sorozatával” igyekeztek partnereiket meggyőzni ezen politikájuk helytelenségéről. Annak bizonygatása,

Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918–1945. Serie C: 1933–1937. Das dritte Reich: Die ersten Jahren. Band II/1. Göttingen 1971. 104. sz. Hassell római német nagykövet 1933. XII. 7-i jelentése Mussolinivel folytatott beszélgetéséről, K 63. 1933–5–2604. Ambro párizsi ideiglenes ügyvivő IX. 2-i jelentése, uo. 2919. sz. Király-Lukács X. 7-i jelentése, uo. 2172(5548) Villani párizsi követ X. 16-i jelentése, Hadtörténelmi Intézet Levéltára Vkf. 2. 1933. 124.438/eln. XII. 21-i írásbeli eligazítás az újonnan kinevezett szófiai katonai attasé számára; MTA Történettudományi Intézete, Antal István visszaemlékezései (Kézirat) 303. l., Budapesti Hírlap 1933. X. 19.

¹⁰ A szófiai találkozóóról bolgár források – ha egyáltalán maradtak fenn ilyenek – egyelőre nem hozzáférhetőek.

«О встречах венгерских официальных лиц в Софии не располагаем доступными документами» — írja Миланова Егена: Болгарско-венгерские политические отношения 1929—1941. c. kandidátusi értekezésének kéziratában. Вр. 1977. 92. l. Az ankarai és szófiai útról l. még uo. 81–95. l.

hogy „Bulgáriától távol áll minden, még a legcsekélyebb agresszív szándék”, nem lehetett kifejezetten meggyőző. Nem elsősorban az akkori Bulgária magatartása miatt. (Bár a trákiai komité tevékenysége, illetve – Szófia ígérete ellenére – fel nem oszlatása nem lebecsülendő diszharmónia forrása volt.) Hanem sokkal inkább, mert a török politika arra a jövőre gondolt, amikor majd e gyenge és kicsiny ország aspirációinak nagyhatalmi támogató vagy támogatók fognak erőt kölcsönözni.¹¹

A török politikusok inkább elgondolkozhattak akkor, amikor partnereik a kisantant és ezen belül főleg Jugoszlávia várható és mindkét ország számára káros hatalomnövekedésével érveltek. Végül is Gömbösnek és Kányának sikerült annyit elérniük, hogy Izmet pasa miniszterelnök és Rüsdü külügyminiszter megígérte: „a Bulgária ellen elhangzott fenyegetés valóra váltását el fogják halasztani és igyekezni fognak vele megegyezésre jutni.” A rendelkezésre álló magyar források alapján nem tudjuk eldönteni, vajon a törökök kérték-e fel *közvetítésre* vendégeiket (Kánya a római magyar követségnek küldött tájékoztatójában így állítja be a kérdést), esetleg a magyarok maguk ajánlották fel jószolgálatukat, hiszen alapos érdekük volt, hogy a két magyarbarát állam közötti feszültség enyhüljön. Vagy csupán arról volt-e szó, hogy – mint azt hazaérkezésük után, de még a látogatás (később bemutatandó) utójátékának lezajlása *előtt* Kánya a budapesti olasz ügyvivőnek, Baldoninak mondta – a török kérés csak arra irányult: a magyarok igyekezzenek „a bolgár kormányt engedékenységre bírni”

Legvalószínűbbnek az látszik, hogy a magyarok készek voltak a közvetítésre, és azt Szófiában meg is kísérelték, holott Ankarától erre nem kaptak felkérést. A törökök arra számíthattak, hogy a magyar politika kalkulációjában a gyenge Bulgáriával szemben nekik van prioritásuk. Ezért tárhatták fel olyan nyíltan bolgár politikájukat, és ezért is tarthatták elegendőnek, hogy ne közvetítést, hanem egyoldalúan engedményre késztetést kérjenek.¹²

A törökországi látogatás mérlegét megvonva Kánya azt állította, hogy az utat „egy félsikernek kell minősíteni”, valójában e következtetés sem tűnik teljesen megalapozottnak. A magyar külügyminiszter négy ponton látta a látogatást eredményesnek, ám ezek áttekintése is mutatja, hogy a látogatás haszna a félsikernél is csekélyebb volt.

Első helyen említi Kánya Kemal pasa kijelentését, mely szerint „semmi körülmények között nem akar olyat cselekedni, ami Magyarországnak árt.” A szubjektív szándék őszinteségét nem vitatva, nem ezeken a szép szavakon, hanem azon a szükségszerű megszorításon volt a lényeg, hogy ennek a jószándéknak a török érdekekkel való összeegyeztethetőség szab határt. Márpedig ekkor már ezek, éppen Bulgária vonatkozásában, erősen divergáltak.

¹¹ K 64. 1933–32–516(465) Kánya dátum nélküli összefoglalója. A trákiai komité egy bolgár irredenta szervezet volt, amely főleg a Törökországhoz tartozó Kelet-Trákia viszszaátolása érdekében fejtett ki propagandát. A komitéra l. K 63. 1933–5/7–1820(2137) Rudnay VII. 7-i jelentése, a komité török megítélésére; uo. 1820. Tahy VI. 9-i jelentése.

¹² K 64. 1933–32–516(465) Kánya dátum nélküli összefoglalója; uo. XI. 4-i napi-jelentés Kánya és Baldoni beszélgetéséről.

Eredményként könyvelte el Kánya a Bulgária ellen elhangzott fenyegetés valóra váltásának elhalasztását, és az pillanatnyilag valóban eredmény volt, ám távlatilag mégsem oldott meg semmit. Mert a török külügyminiszter mindössze 6–8 hónapos várakozást ígért. „Ezen idő elmúltával azonban szabad kezet tart fenn magának a Bulgáriával szemben foganatosítandó lépések tekintetében.” Tehát még az ígélet szerint sem volt sok idő a bolgárok befolyásolására, a valóság pedig ennél is rövidebb határidőt szabott. Nem egészen négy hónappal később, 1934. február 9-én – ismeretes módon – Törökország részvételével létrejött a Bulgáriát körülkerítő Balkán-paktum.

A találkozó alkalmával sor került az 1929. évi szerződés meghosszabbítására, amelyhez egy titkos jegyzőkönyvet szerkesztettek. Ez egyrészt állást foglalt a Duna-konföderáció ellen, másrészt pedig kimondta Bulgária függetlensége megtartásának a szükségességét. Ezen jegyzőkönyvet tartotta Kánya a harmadik eredménynek, pedig másfelől – az addigi tapasztalatok alapján – ő maga jegyezte fel, hogy értékét nem tartja nagyra.

Végül eredménynek tudta be a magyar diplomácia irányítója magának az 1929. évi egyezménynek a meghosszabbítását és a látogatásról kiadott közleményt, mert az – úgymond – „a magyar közvélemény megnyugtatását szolgálta.” Ez valóban így lehetett, de mégsem feledtethette azt a tényt, hogy a magyar külpolitika eredeti célja a kommunikációval az volt, hogy a balkáni török–magyar érdekközösséget deklarálják. E törekvés nem járhatott sikerrel.¹³

Ha csekélyebb mértékben is, de nem volt pontos Kányának a szófiai tanácskozások mérlegét megvonó összegezése sem, amennyiben azt állította, hogy a kitűzött célokat „teljes mértékben” sikerült elérni. Félrevezetőleg hathatott a két fogadtatás atmoszférájának a különbsége. A sajtóban e differencia nyomait hiába is keresnénk, a közvetlen résztvevők azonban Ankarában az udvarias formások mögött hűvösséget tapasztaltak és ennek hatását még fokozta annak a készülődésnek a bensőségesége, amellyel a köztársaság 15. évfordulójára érkező szovjet küldöttség fogadtatására készültek. Ellenben Bulgáriában a lakosság szélesebb körei részéről is meleg ünneplésben részesültek, amelyet nemcsak a két ország sok szempontból azonos helyzete magyaráz, hanem az a támogatás is, amelyet az ekkor még nagy befolyással rendelkező macedon nacionalista terrorszervezet, az ORIM a magyar kormánytól kapott.¹⁴

¹³ K 64. 1933–32–516(465) Kánya dátum nélküli összefoglalója; a 6–8 hónapos időtartamra: uo. XI. 4. napi jelentés Kánya és Baldoni megbeszéléséről; uo. a titkos jegyzőkönyv szövege.

¹⁴ K 64. 1933–32–516(465) Kánya dátum nélküli összefoglalója. A látogatások mérlegének megvonásában az egyes orgánumok pártállása természetesen megmutatkozott – l. erről Kánya áttekintését a Felsőház külügyi bizottsága előtt tartott expozéjában. Budapesti Hírlap 1933. XI. 11. – ám a sajtó a két látogatás közötti különbséget, az ankarai fogadtatás bizonyos fokú rezerváltságának a tényét nem tükrözte. A törökországi út légkörére Antal im. 303. l.; a szófiai fogadtatásra K 64. 1933–32–516(465) Kánya dátum nélküli összefoglalója. Az ORIM-ra, illetve magyar kapcsolataira Ormos Mária: Merénylet Marseilleben. Bp. 1968. 43–49., 93–95., 97–98. l.

Valóban eredményes volt az út abból a szempontból, hogy erősítette a bolgár kormányt addigi politikája töretlen továbbvitelében. Gömbös és Kánya azzal a megnyugvással hagyta el Szófiát, hogy a bolgárok „minden bizonnyal ki fognak tartani a szabad kéz politikája mellett, azaz a mostani határoknak elismerésébe semmi esetre sem fognak belemenni.”

Eredményként lehetett elkönnyvelni azt a bolgár ígéretet is, amely szerint – a leszerelési tárgyalások keretében – nem hajlandók aláírni olyan szerződést, amely a katonai egyenjogúságot ténylegesen valóra nem váltja.

A magyar politikusok eleve számoltak azzal, hogy Bulgária szorult helyzete nem engedi meg, a már meglevő – egyébként teljesen szokványos – szerződés szorosabb kötelmeket jelentő szakaszokkal való kiegészítését. Ennek megfelelően nem is szándékoztak egy semlegességi klauzula beiktatását kezdeményezni. Ezért ennek elmaradása nem tekinthető olyan mozzanatnak, amely a magyar külpolitika kudarcára vallana.¹⁵

Ellenben nem hozott eredményt a bolgár–török viszony javítása érdekében – most mindegy, hogy felkérésre vagy anélkül – végzett jószolgálat. Ezt pasztikusán mutatja a látogatás utójátéka.

Az ekkor már a 60. életévén jóval túl levő és egyébként is betegeskedő magyar külügyminiszter a hosszú külföldi turnéról visszatérve először néhány napos pihenésre ment és csak azután tájékoztatta a budapesti török követet a szófiai utazás lezajlásáról. Ankarában önmagában e tény sem talált megértésre, de amikor megérkezett követük beszámoló távirata, teljesen elképedtek. A követ beállításában ugyanis Kánya csupán két közlésre szorítkozott. Az egyik szerint a bolgár fővárosban azt a meggyőződést szerezte, hogy a bolgárok a törököknek „igen őszinte barátjai”. A másik pedig úgy szólt, hogy Musanov miniszterelnök ugyan megértette a török aggályokat, de kijelentette, hogy a trákiai komiténak nincsenek török területi követelései, ő pedig igyekezni fog Izmet pasáival és Rüsüdü bey-jel „szoroson együttműködni.”

A távirat a török fővárosban kimondottan rossz visszhangra lelt, mert annak tartalmát nemcsak kurtának, de furcsának is találták. Ugyanis – legalábbis török beállítás szerint – az év nyarán tett szófiai látogatásuk alkalmával a török államférfiak vendéglátóiktól nemcsak a trákiai komité 6 hónapon belüli és feltétel nélküli felosztatására kaptak ígéretet, hanem Musanov a határbiztosító kétoldalú szerződés létrejövetelét is „remélni engedte”. Mindehhez képest a magyar közvetítés nemhogy eredményt nem hozott, hanem – minden látszata ellenére – inkább a bolgár álláspont megmerevedéséről tanúskodott. Tahy ankarai magyar követ pórén megtáviratozta a miniszterelnök kifakadását: 'Ha ezt sejtettem volna, bizonyára nem estem volna abba a hibába, hogy (a) magyar urak előtt poli-

¹⁵ K 64. 1933-32-516(465) napijelentés Kánya és Baldoni XI. 4-i találkozójáról; uo. Kánya dátum nélküli összefoglalója. A semlegességi klauzula fontolgatására, valamint elvetésére K 63. 1933-5/7-1820. Tahy VI. 9-i jelentése, uo. Kánya VI. 30-i válasza.

tikai helyzetet és speciálisan Bulgáriához való viszonyunkat annyira minden rezerváltság nélkül feltárjam.’

Most a magyar külügyminiszter rökönödött meg. A török követet november elején ugyanis lényegesen részletesebben tájékoztatta. Mindenesetre ekkor Tahyn keresztül még bőségebb információt küld és ebből szintén az tűnik ki, ami a dolgok logikájának is megfelelt. Nevezetesen az, hogy sokoldalúan feltárta a bolgár politikával szemben uralkodó rossz török hangulatot, és „amennyire lehetett” igyekezett a bolgár politikusokat rávenni arra, hogy e hangulat megváltozásához a maguk részéről is járuljanak hozzá. Kánya változatlanul úgy érzi, hogy minden megtehetőt megtett az ügy érdekében, és ezért most ő fakad ki: a török kormánytól köszönetet és nem szemrehányást várt volna.

A kölcsönös sértődésekre a részletes és őszinte eszmecserek csillapítólag hatottak, mindez azonban nem változtatott azon a lényeges tényen, hogy a török–bolgár viszony megjavítására irányuló magyar közbenjárás kudarcot vallott. Ez egyben azt is jelentette, hogy a Balkánra irányuló török és magyar politika összehangolására tett kísérlet nem járt sikerrel.¹⁶

A keleti utazásból Kánya azzal a szilárd meggyőződéssel tért haza, hogy a török külpolitika irányváltozásának okait nem csupán a Balkánon, hanem távolabb – és még hozzá a leglényegesebb motívumot megtalálva – a Szovjetunióban kell keresni. A szovjet hatalmat Távol-Keletről fenyegető japán agresszió tényéből kiindulva – függetlenül a proletárállam háborúra való anyagi-műszaki felkészülésének mértékétől is – kézenfekvő volt az a következtetés, hogy Moszkvának fontos érdeke a Balkán nyugalmanak a megmaradása. Ankarában közlőről szemlélvén a szovjet–török szövetségi kötelekekből fakadó bensőséges viszony megnyilvánulásait, a magyar külügyminiszter arra a feltevésre jutott, hogy a szovjet kormány felszólíthatta Ankarát: „a fenyegető háborúra való tekintettel fedezze a hátát Délkelet-Európában és bármi módon nyugalmi helyzetet teremtsen ott, nehogy két fronton legyen kénytelen küzdeni.”

December elején Litvinov szovjet külügyi népbiztos az olasz kormány meg-

¹⁶ Néhány hónappal később az ankarai bolgár követ ottani új magyar kollégájának, Jungerth-Arnóthy Mihálynak elmondja, hogy szófiai látogatásuk alkalmával a magyar politikusok átadták Rüsdü bey üzenetét. „Bulgáriában ezt rossz néven vették, s semmi közeledési hajlandóságot nem mutattak.” Az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívuma (a továbbiakban: PIA) 685. f. 4. öe. (Jungerth-Arnóthy Mihály magániratai) 39. dosszié, 1934. I. 12-i bejegyzés. K 64. 1933–32–512(474) Tahy XI. 7-i 49. és 50. sz. számmeltáviratai, uo. 512. sz. Tahy XI. 27-i jelentése. K 63. 1933–32/7–5701. Kánya XI. 2-i napijelentése a török követtel folytatott beszélgetéséről. K 64. 1933–32–512(474) Kánya XI. 8-i 80–83. sz. számmeltáviratai. A törökök a szófiai közbenjárás kudarcából levonták a tanulságot, hogy a magyarok nem közvetíthetnek olyanban és nem ajánlhatnak olyant a bolgároknak, amit ők maguk nem akarnak és nem fognak tenni. Ezért a török külügyminiszter – amint januárban a magyar követnek elmondta – az olaszokat és a németeket kérte fel közvetítésre. „A németek mindenkinek ajánlanak non agresszion szerződéseket, tehát közvetítsenek ebben.” (Németország november derekán otthagya a leszerelési konferenciát és bejelentette kilépését a Népszövetségből. Ezután – súlyos lépéseinek kedvezőtlen visszhangját enyhítendő – taktikából Hitler úgy nyilatkozott, hogy hajlandó szomszédaival megneemtámadási szerződéseket kötni. L. részletesebben Ormos 256. l.) PIA 685. f. 4. öe. 39. dosszié, 1934. I. 14-i bejegyzés.

hívására Rómában időzött. Ezt az alkalmat használta fel Kánya arra, hogy a balkáni szovjet politika befolyásolására kísérletet tegyen. November 29-én – Suvich olasz külügyi államtitkárral történő közlés végett – utasítást küldött Hory András római magyar követnek, amelyben azt fejtegette, hogy a kisantantnak kedvező balkáni török politika szovjet érdekből nézve is „teljesen elhibázott.” Kánya az egyensúlypolitikai elmélet logikáját követve azt jósolta, hogy a kisantant megerősödése nemhogy a nyugalmat nem hozza meg, hanem Romániában és Jugoszláviában „új ambíciókat és új hatalomgyarapodási vágyakat ébresztene”. Ezek pedig éppen a Szovjetunió távol-keleti lekötöttsége esetén érvényesülhetnek. Ezért, éppen ellenkezőleg, a Szovjetuniónak az lenne az érdeke, hogy „ezen országokat az olaszbarát országok segítségével” fékentartsa és igyekeznie kellene, hogy „ezen olaszbarát csoport támogatásával, amazok túlságos hatalmának gátat emelve, Kelet-Európában megfelelő egészséges egyensúly létesüljön.”

„Ha a Litvinovval folytatott konverzációból – folytatódik az utasítás – olasz kormány azt a meggyőződést merítené, hogy szovjet kormány hajlandó volna fent jelzett irányban haladni, s ennek a magyar–oroszl diplomáciai összeköttetés szünetelése képezi akadályát, úgy a magyar kormány a közös olasz–magyar cél érdekében hajlandó volna odahatni, hogy azon tisztán belpolitikai okok, melyek eddig a szovjet–magyar diplomáciai összeköttetés útját állták, megszüntessenek.”

Az utasításban tükröződő felfogás több komoly fogyatékosagra vall. Először is Kánya erősen eltúlozza a kisantant várható megerősödésének a veszélyét, arról nem is szólva, hogy a szovjet politikának a török külpolitikai vonalvezetésre gyakorolt – egyébként kétségtelen – hatását is túlbecsüli, túlságosan közvetlennek tételezván fel azt. A fentiekből kitűnően, alapjában a magyar külügyminiszter is osztozott a korabeli polgári politikusok tipikus hibájában, akik a Szovjetunió politikáját csak úgy tudták elképzelni, hogy az vagy a revizionista erőket erősíti, vagy pedig a status quót cementezi. Világosan kivehető Kányának az a törekvése, hogy a Szovjetuniót a status quo ellenes erőkhöz kössék. Végül e nagy volumenű elképzeléshez képest, enyhén szólva, a magyar–szovjet diplomáciai viszony rendezése akkoriban már csekély jelentőségű kérdés.

Suvich a magyar kormány szugesszióját megkapván, kifejezte kételkedését, de megígérte, hogy „igyekezni fog . . . (Kánya) elgondolásait Litvinovnál megértetni.” Egyúttal megjegyezte, hogy a diplomáciai viszony rendezésének „ma Moszkva szempontjából . . . már nincs meg korábbi jelentősége.”

Az olaszok valóban előadták a szovjet népbiztosnak a magyar elképzelést. Litvinov pedig – amint azt a Palazzo Chigi a magyar követ tudomására hozta – kételkedését fejezte ki az iránt, mintha a törökök balkáni politikájukkal a kisantant érdekeit kívánnák szolgálni. Egyben úgy nyilatkozott, hogy a „maga részéről nem buzdítaná őket ily irányban”. „E kérdésben – üzente – egyetértően kíván eljárni Olaszországgal, Törökországgal, és amennyiben az lehetségesnek bizonyul, Németországgal.” Litvinov ezen megnyilatkozása önmagában is mutatja, hogy

mennyire helytelen volt azoknak – köztük Kányának – a felfogása, akik úgy vélekedtek, hogy a Szovjetuniót az egyik vagy a másik tábor mellé lehet állítani. Kétségtelen, hogy a németországi fordulat nyomán megindult a szovjet külpolitika átorientálódása. Ez a folyamat – a kül- és a belpolitikai viszonyok bonyolultságát visszatükrözve – lassan zajlott, és majdani eredményében sem jelentette az új partnerek célkitűzéseivel való maradéktalan azonosulást. A Szovjetunió változatlanul a versailles-i békerendszer elvi elítélésének az álláspontját vallotta, ilyenformán megértést mutatott e békék kárvallottjainak problémái iránt, de az erőszakos eszközöket, a háborút nem volt hajlandó megoldási módként elfogadni.

Ezért Litvinov ott is adekvátnan tolmácsolta a szovjet álláspontot, ahol üzenetében arról szólt, hogy a „kisantant érdekek által nem fogja magát befolyásoltatni.” Egyúttal azon nézetének adott kifejezést, mely szerint a szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok rendezése megszilárdítaná a török–magyar viszonyt és az ankarai kisantant befolyás ellensúlyozásához is hozzájárulna. A kapcsolatok normalizálására irányuló tárgyalásokat „bármikor” hajlandó újra felvenni.

Ezt az alkalmat az olaszok ismét felhasználták arra, hogy Budapestet a szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételére ösztönözzék. Fellépésüknek nagy nyomatókat adott az arra való rámutatás, hogy a Szovjetunió nemzetközi elismerésének újabb hulláma várható: mindenképpen előnyös lenne a kisantant megelőzése.¹⁷

A Szovjetunió elismerésének a kérdése – hogy úgy mondjuk – benne volt a levegőben. A nyáron Spanyolország vette fel vele a kapcsolatokat, az ősz pedig az Amerikai Egyesült Államok is erre az útra lépett. A magyar politikai vezetőket az addigiak során nemcsak az olaszok, hanem a németek és gyakorta a törökök is ösztönözték e lépés megtételére. Ezeknek a kezdeményezéseknek is szerepük lehetett abban, hogy ankarai látogatását Gömbös a rendezést célzó puhatolózásokra is fel akarta használni. Az olaszok azonban közbeléptek. Nemcsak a romló olasz–török viszony miatt nem akarták a bába szerepét Ankarának átengedni, hanem annak politikai hasznát sem óhajtották elveszíteni. Hiszen ennek révén is erősíteni akarták – mind Moszkvában, mind Budapesten – befolyásukat. Ez utóbbira, a gyanakvással figyelt német–magyar kapcsolatokkal szemben, prioritásuk megtartása végett is szükségük volt.¹⁸

¹⁷ K 64. 1933–32–516(465) Kánya dátum nélküli összefoglalója; 1933–41–505. Kánya XI. 29-i utasítása Horynak. Ebben az időben Mussolini ismét külügyminiszter is, a minisztérium tényleges vezetése pedig Suvich államtitkár kezében van. A Szovjetunió külpolitikájának korabeli polgári megítélésére Ormos 231–232. l. Suvich válaszára: K 64. 1933–41–518. Hory XII. 5-i számjeltávirata; Litvinov reagálására: K 64. 1933–41–522. Hory számjeltávirata XII. 7-én. A budapesti olasz intervencióra Hory említett XII. 7-i távirata, valamint uo. XII. 9-i napijelentés Khuen-Héderváry és Colonna budapesti olasz követ beszélgetéséről.

¹⁸ ШЛЕВЯКОЗ 35. l. A német ösztönzésekre l. Buzás József: A szovjet–magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez 1918–1938. Századok 1955. 4–5. sz. 622. l. és Karsai 284/a, b, c, d, e. sz. irat. A török kezdeményezésekre Karsai 15/a, 155 a, 155 b, 224., 265 c. sz. irat, valamint Juhász 125. l. Gömbös szándékára és az olasz közbelépésre K 63. 1933–24/7–2694. Király–Lukács IX. 13-i számjeltávirata. Az olasz magatartás szovjet aspektusaira K 64. 1934–24–32(4) Jungerth–Arnóthy jelentése Rómából 1934. I. 27-én.

A Felsőház külügyi bizottsága előtt november 11-én elhangzott külügyminiszteri expozé után Chorin Ferenc is felszólalt Bár formálisan nem emelt szót a diplomáciai viszony rendezéséért, azzal, hogy a mezőgazdasági feleslegek elhelyezési gondjainak csökkentése szempontjából felvetette a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok létesítésének a kérdését, valójában és ismételten – nyilván nem csupán a maga nevében – a külpolitikai rendezés mellett tette le a voksot.

Szaporodtak azok a jelek, amelyek arra mutattak, hogy a kisantant is fontolgatja a kapcsolatok rendezését. Titulescu az év őszén Varsóban, majd Ankarában nyilvánosan tett ígéretet arra, hogy román részről mindent megtesznek a viszony szívélvesebbé tétele érdekében. Mindez Budapesten – a magyar–kisantant viszony akusztikájában – felerősödve hangzott. A kisantant országok azon törekvése, hogy a Szovjetunió velük a kapcsolatokat ne külön-külön, hanem mint egységes egésszel rendezze, Budapesten kétirányú hatást váltott ki. Egyrészt tartottak tőle, mint amelynek esetleges bekövetkezése a kisantant politikai jelentőségét számottevően növelné, másrészt azonban arra számítottak, hogy a besszarábiai kérdésen az egész kezdeményezés zátonyra fut.¹⁹

Mindenesetre a Rómából érkezett értesítés, valamint az újabb olasz ösztönzés hatására Budapesten rászánták magukat az előkészítő lépések megtételére. Előzőleg – már november derekán – Jungerth–Arnóthy Mihály felmentést kapott a revali követség vezetése alól, amelyet 1923 óta – egyre fokozódó elégedetlenséggel – ügyvivői minőségben látott el. Most Ankarába kerül követnek. Az ankarai követi megbízatás gondolata már az év tavaszán felmerült, feltehetőleg azzal a megfontolással, hogy ha majd egyszer sor kerül a Szovjetunióval a kapcsolatok felvételére, akkor az a török fővárosban történjen. Ennek az akkor még távolinak hitt szükségszerűségnek a közvetlen jövőben való felbukkanása is szerepet játszhatott Jungerth áthelyezésében. Mielőtt azonban ennek gyakorlati végrehajtása is megtörtént volna, a magyar külpolitika intézői számára világossá vált, hogy a tárgyalásokat Ankara helyett Rómában kell lefolytatni.²⁰

A konverzáció megkezdéséhez el kellett nyerni a magyar politikai vezetés hozzájárulását. December 12-én koronatanácson szerepelt a kérdés. Az ülés lefolyásáról nem rendelkezünk forrással, a fejleményekből azonban valószínűsíthető, hogy végül is pozitív állásfoglalás alakult ki. Feltételezhetjük, Kánya ekkor

¹⁹ A miniszteri expozét teljes terjedelmében, a felszólalásokat rövidítve közli a Budapesti Hírlap XI. 11-i száma. Az expozéról Kovács Endre: Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között. Bp. 1971. 218. l.; Шлевяков 37. l.; K 63. 1933–49–5245. Kánya számjelutasítása III. 2-án Jungerthnak Helsinkibe, 1934–39–1299. Jungerth 1933. IV. 27-i jelentése az ottani szovjet követtel folytatott beszélgetéséről. Nyomában a magyar diplomácia arra a meggyőződésre jutott, hogy a szovjet kormány „nemzetközi presztízsének emelése céljából hajlandó volna a kisantanttal tárgyalásba bocsátkozni, ha azoktól nem is vár különös eredményt, mert a besszarábiai kérdésnek Románia javára való kedvező rendezéséről szó sem lehet.” K 64. 1933–41–551. Királdy–Lukács XII. 25-i számjeltávirata.

²⁰ Külügyi Közlöny 1933/7. sz., PIA 685. f. 4. öe. 27. dosszié 1933. III. 29-i, IV. 4-i bejegyzés. 5. dosszié curriculum vitae. 39. dosszié 1934. I. 12-i bejegyzés. „... évek óta az volt a terv, hogyha aktuálissá lesz ..., akkor itt Ankarában fogjuk ... tárgyalni.”

tehetett Horthynak ígéretet arra, hogy a kapcsolatok létesítésére az 1924-es egyezmények alapján kerül sor, és nem lesznek követségek. Ismeretes módon a majd tíz évvel korábbi – érvényre nem emelkedett – megállapodásokban a Szovjetunió egy sor engedményre kényszerült, amelyek ismételt elérésére reálisan Kánya – a jelentősen megváltozott helyzetre tekintettel – aligha gondolhatott.

A külügyminiszter – a Palazzo Chigivel való közlés végett – december 22-én táviratozik Rómába. Jelzi, hogy sikerült a belpolitikai akadályokat elhárítani, és ennél fogva a tárgyalások fonalát hajlandóak „haladéktalanul ismét felvenni.” Kéri az olasz kormányt, hozza ezt a római szovjet nagykövet tudomására azzal, hogy Jungerth–Arnóthy a magyar megbízott.²¹

1934. január 12-én érkezik a magyar fővárosba az értesítés arról, hogy a szovjet kormány örömmel felveszi a tárgyalásokat. „Jungerth–Arnóthy áthelyezésére való tekintettel Ankarát alkalmasnak tartja megbeszélések folytatására, azonban deferál olasz kormány kívánságának és hajlandók Rómában tárgyalni.” A Külügyminisztérium még aznap hazarendeli az ankarai követet. „Utazás célja – szól az utasítás – feltétlen titokban tartandó. Munkatársai, valamint hivatalos körök előtt Budapestre való utazásának indoklásául Balkán-helyzetről személyes jelentéstétel szerepeljen.”

Az utasítást azonban így nem lehetett végrehajtani, mert aznap Jungerth–Arnóthy az ottani szovjet nagykövettől hallotta, hogy Rüsdu külügyminiszter is tud már a fejleményekről. A Külügyminisztériumnak ezt jelentvén másnap olyan utasítást kapott, mely szerint – titoktartást kérve – kell közölnie a török külügyminisztériummal küldetésének célját.

A nagy titkolózásra azért volt szükség, mert a Külügyminisztérium el akarta kerülni az 1924-es kudarc megismétlődését, amelyben a megállapodás idő előtti kipattanásának nem csekély szerep jutott.²²

Jungerth háromnapos budapesti tartózkodása idején több megbeszélésen és értekezleten alakítják ki a magyar tárgyalási álláspontot és taktikát. 1924-hez képest jelentős változás történt a tekintetben, hogy míg akkor a diplomáciai kapcsolatok felvételét egy kereskedelmi megállapodás tető alá hozásával iparkodtak junktimba hozni, addig most kifejezetten arra törekednek, hogy a kettőt elválasszák egymástól. „Én kihagyok mindent a régi 1924-es egyezményekből, mely a parlament approbatióját involválná, nevezetesen azt a két pontot, mely a keres-

²¹ PIA 685. f. 4. öe. 15. dosszié 1933. XII. 12-i bejegyzés. 39. dosszié 1934. I. 19-i bejegyzés. „Kánya megígérte a kormányzónak, hogy az 1924-i egyezmények alapján történik a kapcsolatok létesítése.” Uo. I. 24-i bejegyzés. Horthy a tárgyalások megkezdését csak azzal engedélyezte, „ha nem jön állandó orosz követ Budapestre.” Az 1924. évi tárgyalásokra Juhász 101–104. l., Karsai Elek: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Bp. 1969. 309–328. l. Buzás im. 600–608. l. K 64. 1934–24–43(543) Kánya 1933. XII. 22-i számjeltutásítása Rómába.

²² K 64. 1934–24–43(9) Királdy–Lukács 1934. I. 11-i számjeltávirata, uo. I. 12-i számjeltávirat Jungerth–Arnóthy-nak; PIA 685. f. 4. öe. 39. dosszié 1934. I. 12-i bejegyzés. Документы внешней политики СССР XVII. kötet. Moszkva 1971. 12. sz. Szuric ankarai szovjet nagykövet 1934. I. 11–12-i jelentése Jungerth–Arnóthyval folytatott megbeszéléséről. K 64. 1934–24–43(12) Kánya I. 13-i számjeltávirata az ankarai követnek.

kedelmi viszonyokat rendezni.” – magyarázza Jungerth-Arnóthy javaslatát a minisztérium jogi osztálya vezetőjének. Minden hozzáértő tisztviselő számára kézenfekvő volt, hogy a kormány – saját hatáskörében – jogosult külállamokkal diplomáciai kapcsolatot létesíteni, tehát ilyen lépés parlamenti jóváhagyást nem igényel. Most mégis újból és újból – azután is, hogy gyorsan kialakul az egyetértés a kereskedelmi megállapodás, mint olyan ügylet, amely valóban a hónapok elé terjesztendő, elhalasztását illetően – visszatérnek a kérdésre, saját magukat bátorítandó egymás előtt bizonygatják, hogy a parlamentet nem kell megkérdezni. Kikérik az igazságügyminiszter véleményét is. Amikor az egyik értekezlet közben a Külkereskedelmi Hivatal elnöke, Winckler István telefonon keresi a külügyminisztert, hogy kérje, a tárgyalási anyagba vegyék fel a kereskedelmi részt is, „Kánya idegesen magyarázza neki, hogy nem lehet, mert nem viszi parlament elé a dolgot. Ha Winckler ezt kívánja, akkor nem lehet megcsinálni.” (Tudniillik a kapcsolatok rendezését – P. P.) Ezért azt tanácsolja, hogy csinálják az üzleteket most is úgy, mint eddig, és ha már ki lesznek nevezve a követek, akkor kezdik majd meg a kereskedelmi tárgyalásokat.²³

Kánya a maga szokványosan csípős nyelvén még 1933 tavaszán úgy jellemezte Jungerth előtt a helyzetet, hogy „amíg ilyen buta parlament van nálunk mint most, addig sajnos nem lehet” a szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatokat felvenni. És kétségkívül igaza volt abban, hogy az egymást követő ciklusok ebben a kérdésben mit sem különböztek egymástól. Egyként képtelenek voltak arra, hogy önző osztályszempontjaikon felülemelkedjenek, és legalább attól nem *közvetlen* módon befolyásoltatva mérlegeljék a Szovjetunióval való kapcsolatokból adódó külpolitikai lehetőségeket. Hozzátehetjük azonban, hogy a kérdést önmagában az értelem mércéjével mérni félrevezető. A rendszer mélységesen retrográd volta, a Tanácsköztársaság közeli emléke, a Szovjetunió belpolitikai rendje a rideg mérlegelés lehetőségét erősen bénította. Kánya ugyan osztályos társait, akik külpolitikával közvetlenül nem foglalkoztak, nagy fölényrel kezelte, alapjában azonban ő sem mérlegelte a problémát másképp. Ha leszámítjuk azt az előnyt, ami a külpolitika főhivatású műveléséből adódik, ugyancsak azonos álláspontra bukkanunk nála is. Mert Kánya – ámbátor tisztában volt a Moszkvával való kapcsolatok jelentőségével –, a jelek szerint nem tett erőfeszítéseket a hazai külpolitikai gondolkodás ehhez elengedhetetlenül szükséges módosítása végett, helyette inkább beérte az egyéniségéhez olyannyira illő gúnyos megjegyzésekkel. Hiába tanácsolta Jungerth korábban, hogy a közvéleményt lassú munkával elő kell készíteni a kapcsolatok felvételére, ez – az eredményből kitetszően is – nem

²³ PIA 685. f. 4. öe. 39. dosszié 1934. I. 18-i, 19-i és 20-i bejegyzések. L. még Dolmányos István: A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok egy napló tükrében (1920–1939) Valóság 1966/1. sz. 73–85., illetve 79. l. Érdemes megemlíteni, hogy a korabeli politikai és diplomáciai felfogással ellentétben valójában az egész korszakban voltak – igaz: igen szűk mederben, harmadik fél közvetítésével – szovjet–magyar gazdasági kapcsolatok. K 63. 1933–24/7–5824. napijelentés Khuen-Héderváry és Colonna XI. 13-i beszélgetéséről. A kérdésre részletesebben Buzás im.

történt meg. Sőt, Horthy azon felfogását, hogy a kapcsolatok felvétele ne járjon együtt a követségek tényleges felállításával – úgy tűnik – nem csupán taktikai megfontolásból helyezte, hanem osztotta is azt.²⁴

Jungerth-Arnóthy január 21-én érkezett Rómába. A tárgyalások másnap vették kezdetüket és február 6-án került sor az okmányok parafálására. A diplomáciai viszony normalizálása tulajdonképpen három okmány elfogadásában realizálódott. Először is azonos szöveggel jegyzéket cseréltek, ezek magyar, illetve szovjet részről kinyilvánították a kapcsolatok rendezését. Aláírtak egy 7 pontból álló jegyzőkönyvet, amely a kapcsolatok modalitásait szabályozta. Végül pedig – bizalmas levélváltás formájában – megállapodtak a felállítandó követségek létszámában.

Komoly vita valójában egy – ugyanakkor éppen magának az aktusnak a jelentőségét legkomolyabban befolyásoló – kérdés körül zajlott: legyen követség vagy sem. Litvinov – bizonyosságát adván annak, hogy „komolyan és gyorsan akarja lebonyolítani” az ügyet – elfogadta a magyar részről javasolt jegyzőkönyv formulát, egyúttal e jegyzőkönyvben megfogalmazott kívánságok mintegy felét. A többit pedig Budapest ezután elejtette. Egyetértés alakult ki a bizalmas levélváltás formáját és tárgyát illetően is.

Szögesen ellentétes volt ellenben a két fél álláspontja a követségek létesítését illetően. A szovjet fél – érthető módon – határozottan ragaszkodott ahhoz, hogy azok azonnal állíttassanak fel, mert a magyar álláspont elfogadása lehetetlen precedenst jelentene. Hiszen arra hivatkozva a „jövőben senki sem küldene tényleges képviselőt Moszkvába úgy, hogy az sem küldhetne más államokba.” Jungerth-Arnóthy olyan kompromisszumos megoldással kísérletezett, amelynek értelmében a megegyezés után a követek akkreditálása azonnal megtörténne, a bécsi szovjet követ jönne Budapestre, az ankarai magyar pedig Moszkvába. Ez majd valóban így is történik, ám a magyar megbízott formulája – minthogy az adott helyzetben a képviselő felállítása kérdésének a megkerülését célozta – Litvinov számára szintén nem volt elfogadható. Végül Budapest kénytelen volt en-

²⁴ PIA 685. f. 4. öe. 27. dosszié 1933. IV. 4-i bejegyzés. Február első napjaiban, amikor már abszolút bizonyos, hogy a követségek dolgában a szovjetek nem engednek, ugyanakkor Budapestről még nem érkezik meg értesítés a döntésről, naplójában Jungerth-Arnóthy felrója Kányának: a kormányt és a kormányzót nem készítette fel arra, hogy „a diplomáciai viszony felvételének természetes következménye lesz a képviselők felállítására.” Élesen jegyzi meg: „Kánya eme metódusa, nem túl sokat mondani az embereknek, nem vált be ezúttal.” Az öreg külügyminiszter ezen metódusa még a világháború előtti időkből magával hozott mentalitására vet fényt, a „titkos diplomácia” korára, amikor lehetőleg mindenkit, aki nem diplomata uniformist hordott, távol tartottak a diplomáciai döntésektől. Ezért itt inkább a metódusra, mint a lényegre lehet tapintani. De amikor Kánya – azon esetre, ha a tárgyalások biztos kudarcának elkerülése kívánja – felhatalmazza a római megbízottat, hogy ígéretet tehet a követség júliusi felállítására, és egyben (utolsó szavakként) hozzáfűzi: „Reményem, erre nem fog sor kerülni” – akkor itt már se taktikáról, se módszerről nincsen szó, hanem a saját felfogása mutatkozik meg leplezetlenül. K 64. 1934–24–32. Kánya I. 30-i számjelutasítása Jungerth-Arnóthynak L. még Dolmányos im. 80. I.

gedni, amennyiben július 1-ben jelölték meg a követségek felállításának időpontját.²⁵

A magyar külpolitika intézői annál is inkább kénytelenek voltak engedni, mert tapasztalniok kellett, hogy Rómából segítséget nem remélhetnek. Az olasz diplomácia ugyan érdekelt volt a Budapest–Moszkva közötti kapcsolat megteremtésében, de – a nemzetközi körülmények változásával összefüggésben kényesé váló moszkvai helyzetére tekintettel – annak érdekében semmiképpen sem óhajtott a szovjet külpolitikára befolyást gyakorolni, inkább Budapestet látta egyoldalúan presszionálhatónak. Így amint tudomást szerzett arról, hogy a magyarok a követségek felállítását el akarják kerülni, Mussolini azonnal interveniált Gömbösnél a magyar álláspont megváltoztatása végett. Közbelépésük indokaként Jungerth-Arnóthynak kifejtették, hogy „a diplomáciai viszony általunk való felvételének csak akkor vannak előnyei, ha nekünk állandó követünk van Moszkvában, ki egyrészt befolyást igyekszik gyakorolni az orosz politikai körökre a mi politikánk érdekében, másrészt pedig ellensúlyozni próbálja az ellenkező politikát csináló csoport, főleg a kisantant befolyását és intrikáit.” Az olaszoknak nyilvánvalóan igazuk volt ebben, aminthogy nem tévedtek akkor sem, amikor mosolyogva fogadták a magyar argumentumokat. Jungerth-Arnóthy a pénzügyi feltételek hiányával, belpolitikai nehézségekkel és külön Horthy ellenállásával érvelt. „Kérem – mondta Buti, az olasz külügyminisztérium politikai osztályának vezetője –, ha egy kormány tényleg fel akarja venni valamely állammal a diplomáciai kapcsolatokat, akkor elő is tudja teremteni a hozzá való pénzt és el tudja hárítani a belpolitikai nehézségeket.” Buti a dolgok lényegére tapintott, amin az sem változtat, hogy az ellenérvek cseppet sem voltak légből kapottak. A követségek felállítása körüli huzavonában az jutott kifejeződésre, hogy a kormány valójában nem akarja felvenni a diplomáciai kapcsolatot, kelletlenül enged a megváltozott idők sürgető parancsának, nincsen komoly szándéka, még kevésbé terve arra, hogyan lehetne a szovjet kapcsolatokat az ország érdekében hasznosítani.

Nem volt azonban Butinak igaza akkor, amikor – részint taktikából, és talán a helyzet változásának mértékét is túlbecsülve – arról igyekezett Budapestet meggyőzni, hogy a kapcsolat létesítése nem szovjet, hanem magyar érdek, a szovjetek nem érdekeltek a budapesti követség felállításában, mert számukra Magyarország nem fontos. Néhány nappal később – a tárgyalások addigi eredményeinek ismeretében – már kénytelen e kijelentéseit letagadni. Jungerth-Arnóthy pedig nem állhatta meg, hogy az olasz politikus gratuláló szavaihoz hozzá ne fűzze: „Litvinov engedékenységekben csak azt látom, hogy úgy látszik, mégis

²⁵ K 64. 1934–24–43. a jegyzékek, a jegyzőkönyv és a bizalmas levélváltás szövege. Документы внешней политики СССР XVII. kötet 41. sz. a két jegyzék; uo. 27. sz. Потыемкин római szovjet nagykövet I. 25-i levele Kresztyinszkij külügyi népbiztoshelyetteshez; PIA 685. f. 4. öe. 39. dosszié 1934. I. 27-i, 30-i, II. 3-i bejegyzések, K 64. 1934–24–32. Kánya I. 30. számjeltávirata Rómába; K 64. 1934–24–43. Király-Lukács (Jungerth-Arnóthy) számjeltávirat Budapestre II. 3-án, PIA 685. f. 4. öe. 39. dosszié I. 27-i, II. 5-i bejegyzés. Juhász 158. l.

tulajdonít Magyarországgal való kapcsolatoknak bizonyos jelentőséget.” Valóban így volt, és a magyar politika intézői ezt messze nem hasznosították.²⁶

A diplomáciai egyezmény híre szenzációként hatott, és egy pillanatra a világsajtó érdeklődésének az előterébe került. Kisantant politikai körökben okozott legnagyobb izgalmat, és azt váratlansága még tovább erősítette. Januári zágrábi ülésükön a kisantant államok ugyan elvileg elhatározták, hogy együttesen rendezik a Szovjetunióval kapcsolataikat, konkrét lépést azonban ezután sem tettek. A római hír hatására ismét Beneš mutatkozik a legrugalmasabbnak; már másnap aláírják a szovjet–csehszlovák kereskedelmi egyezményt. A szovjet–magyar diplomáciai viszony rendezése nyitánnyá vált a proletárállam e térségen belüli elismerésének, megállapodásra ösztönözte azokat az országokat is, amelyek addig még nem rendezték nemzetközi kapcsolataikat Moszkvával. A kisantant részéről megmutatkozó együttes rendezési igény azonban kifejezetten akadályozólag hatott. A szovjet–magyar megállapodás után három nappal megkötött Balkán-paktum – megerősítvén a Dnyeszter-menti román pozíciókat – szintén nehezítette a rendezést. A március derekán létrejött olasz–osztrák–magyar megállapodás pedig egy időre a csehszlovák diplomácia figyelmét kötötte le. A tárgyalások május végén kezdődtek Genfben, ahol hamarosan bebizonyosodott, hogy a kisantant-platform nem alkalmas a megegyezésre. Beneš függetlenítette magát, és az önálló cselekvés útjára lépett, nyomában pedig kormányától Titulescu is kikényszerítette a hozzájárulást. A szovjet–csehszlovák és a szovjet–román megállapodás június 9-én jött létre. Bulgária ugyane hónap 23-án, Albánia pedig szeptember 17-én rendezte kapcsolatait a Szovjetunióval. A szovjet–jugoszláv diplomáciai kapcsolat felvételére ellenben csak 1940-ben került sor.²⁷

Itthon a kormányra az a feladat várt, hogy külpolitikai lépését a politikai közvéleménnyel – lehetőleg bonyodalmak nélkül – tudomásul vétesse. Február 8-ra összehívták a kormánypártot, amelynek ülésén Gömbös és Kánya adott tájékoztatót, néhány nappal később pedig a Felsőház, valamint a Képviselőház külügyi bizottsága előtt hangzott el expozé. Noha komplikáció egyik helyütt sem adódott, ezeket a tájékoztatókat – amint az a felsőházi expozé fennmaradt szövege alapján megállapítható – az ellenállás megmutatkozásától való erős félelem hatotta át.

A Képviselőház január 26-a óta nem tartott ülést. Oppozícióra itt feltétlenül kellett számítani, a kérdés az volt, miképpen lehet azt elerőtleníteni. Ezért a következő – február 20-i ülésen az elnök olyan napirendre tett javaslatot, amelytől joggal várható volt, hogy nemcsak a figyelmet, hanem az ellenzék támadását is kiváltja, erejét leköti. A Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930. évi XVIII. törvénycikk egyes rendelkezéseinek módosítására vonatkozó belügyminiszteri törvényjavaslattal a kormánynak az volt a célja, hogy a főváros

²⁶ K. 64. 1934–24–32(1), illetve (4) Jungerth-Arnóthy I. 23-i sürgönye és I. 27-i jelentése, PIA 685. f. 4. öe. 39. dosszié I. 24-i, II. 1-i bejegyzés.

²⁷ Uo. II. 7-i bejegyzés; Швейков 38., 36., 39–46. l.

egyébként is alaposan megnyírbált autonómiáját lényegében teljesen felszámolja. A választott taktika eredményesnek bizonyult. Igaz, a diplomáciai viszony létesítése miatt 18-an szólaltak fel, közülük 10-en támadták a kormány lépését, miközben nem fukarkodtak a szovjetellenes kirohanásokkal, köztük is a leghosszabb filippikát a liberálisnak számító Fábian Béla tartotta, aki interpellált is az ügyben, de ezek a támadások nélkülözték a szervezettséget, az összefogást, így hangulatkeltésnél aligha értek el egyebet.

A sajtó viszonylag nyugodt, korrekt hangot ütött meg, a miniszterelnökség, illetve a Külügyminisztérium sajtópolitikai osztálya ennek érdekében bizonyára minden tőle telhetőt megtett.²⁸

Ami pedig magát az új diplomáciai viszonyt illeti: Jungerth-Arnóthy Mihály március 31-i hatállyal kapott megbízást – ankarai követi tisztének érintetlenül hagyásával – Magyarország Szovjetunióbeli képviselőének ellátására. Megbízólevelét április 26-án nyújtotta át Kalinyinnak, a szovjet államfőnek, azért, hogy – amint azt később feljegyezte – már részt vehessen a május elsejei Vörös téri nagy parádén. A Szovjetunió budapesti képviselőével – ugyancsak addigi megbízatását nem érintve – Petrovskij bécsi követ lett megbízva; a hivatalos ceremónia a budai Várban április 9-én zajlott le. A budapesti szovjet követség 1935 elején kezdte meg működését, a moszkvai magyar pedig 1935 vége felé. Addig Jungerth-Arnóthy ideiglenes moszkvai tartózkodásokkal, valamint az ankarai szovjet nagykövetségen keresztül tartotta fenn a nexust. A moszkvai követség felállításával a kettős megbízatás megszűnik, ő marad a moszkvai követ.

A kapcsolatok 1934–35-ben – és a későbbiek során is – meglehetősen vértelenek. Kereskedelmi szerződés megkötésére a tárgyalások ugyan még 1934-ben megindulnak, a következő évben meg is állapodnak egy szerződésben, ám életbe léptetése sajnos meghiúsul. Látszólag a Magyar Nemzeti Bank devizarendelkezéseinek az útvesztőiben, lényegileg azonban – amint azt Jungerth-Arnóthy valamikor 1945 elején pőrén papírra vetette – az ellenforradalmi rendszer reakciósságán. A politika fölébe kerekedett a gazdasági megfontolásoknak. A két ország közötti árucsera „továbbra is igen alacsony színvonalon maradt.” Kereskedelmi szerződés megkötésére végül is – jelentősen módosult nemzetközi helyzetben – 1940-ben kerül sor.

A politikai kapcsolatok talán a gazdaságinál is szerényebbek. Pedig Jungerth-Arnóthy személyében a Külügyminisztérium olyan diplomatát küldhetett a szovjet fővárosba, aki addigi munkája során nemcsak alapos ismerőjévé vált a Szovjetunióknak és politikájának, hanem kiterjedt személyi kapcsolatokra is szert tett.

²⁸ PIA 685. f. 4. öe. 39. dosszié II. 8-i bejegyzés, K 63. 1934–24/7–475. Kánya II. 12-i expozéja a Felsőház külügyi bizottsága előtt. Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselő Házának naplója. XIX. kötet 436. l. A fővárosi autonómia körüli küzdelmekre részletesebben Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasizta diktatúra megteremtésére. Bp. 1968. 97–99. l., L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék 1919–1944. Bp. 1972. 109–117. l. A képviselőházi vitára: XIX. és XX. kötet. A sajtó megítélésére: ШЕВЯКОВ 37. l.

A jelek szerint kitartóan munkálkodott azon, hogy a magyar külpolitika céljai iránt megértést ébresszen, törekvéseinek békés voltát elhitesse, elhintse azt a fel-fogást, hogy a magyar revízió nincs összekötve a német aspirációkkal. Politikájával Jungerth szimpátiát vívhatott ki magának, de a magyar külpolitikai vonal-vezetésről beérkező sok egyéb információ arról tanúskodott, hogy a magyar kö- vet által rajzolt kép és a valóság között a kapcsolat nemhogy erősödne, hanem mindinkább megszakad.²⁹

²⁹ Külügyi Közlöny 1934/3. és 5. szám, Документы внешней политики СССР XVII. kötet, 131. sz. Petrovszkij 1934. IV. 18-i levele Kresztyinkszkijnek. PIA 685. f. 4. öe. 4. dosszié „A Szovjetunióval való kapcsolataim 1920–1942-ig” c. összeállítása. Uo. 33. dosszié lapkivágat a Magyarság 1935. III. 31-i számából. A gazdasági tárgyalásokra Buzás im. 626–631. l. Jungerth tevékenységére általában l. többször idézett hagyatékát.